

ŞİİRDE SÖZ SANATLARI

Hazırlık Sınıfı - Çalışma Föyü

BU FÖYDE NE YAPACAĞIZ? Şiirde sözcüklerin yalnızca “ne söylediğine” değil, “nasıl ve hangi çağrışımla söylediğine” bakacağız. Her sanat için kısa tanım, ipucu ve örnekler göreceğiz; sonunda mini deneme ile öğrendiklerini uygulayacaksınız.

1. Başlamadan Önce: Söz Sanatı Nedir?

Şair, duygu ve düşüncesini daha etkili, yoğun ve çağrışımlı anlatmak için dili günlük kullanımdan farklı biçimlerde kullanabilir. Sözcükler arasında benzerlik kurmak, bir varlığı insan gibi göstermek, bir sözcüğün iki anlamını birlikte düşündürmek ya da geçmişte bilinen bir olaya gönderme yapmak bu kullanımlardan bazılarıdır.

ANA SORU Bir söz sanatını bulurken yalnızca “hangi kelime var?” diye değil, “şair burada anlamı hangi yolla güçlendirmiş?” diye sor.

1. Teşbih (Benzetme)

Kısa tanım: Aralarında ortak özellik bulunan iki varlık ya da kavramdan, zayıf olanın güçlü olana benzetilmesidir. Tam benzetmede dört unsur vardır: benzeyen, benzetilen, benzetme yönü, benzetme edatı.

İpucu: “gibi, kadar, sanki, misali” gibi sözcükler benzetmenin güçlü işaretleridir; ancak her “gibi” mutlaka teşbih değildir.

Örnek dize: “Yüzün ay gibi parlak bu gece.”

Neden? “Yüz” benzeyen, “ay” benzetilen, “parlak” benzetme yönü, “gibi” benzetme edatıdır.

Şiirsel örnek: “Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner aşarım.”

Neden? Konuşan kişi gücü ve coşkunluğu bakımından sele benzetilir.

DİKKAT Teşbihte genellikle benzeyen ve benzetilen birlikte görünür. Bunlardan biri söylenmezse istiareye yaklaşıyoruz.

2. İstiare (Eğretileme)

Kısa tanım: Benzetmenin temel iki unsurundan yalnızca birinin kullanılmasıyla yapılan sanattır. Benzeyen söylenip benzetilen gizlenirse kapalı istiare; benzetilen söylenip benzeyen gizlenirse açık istiare oluşur.

İpucu: Bir benzetme ilişkisi hissediliyor ama iki temel unsurdan biri görünmüyorsa istiareyi düşün.

Açık istiare: “Aslanlar bugün sahaya çıktı.”

Neden? “Aslan” sözcüğü cesur sporcular/kişiler yerine kullanılmış; benzeyen söylenmemiştir.

Kapalı istiare: “Güneş, dağların ardından gülümseyerek doğdu.”

Neden? Güneşe insana ait “gülümseme” özelliği verilmiş; insan açıkça söylenmeden çağrıştırılmıştır.

DİKKAT Kişileştirme çoğu zaman kapalı istiare ile birlikte görülebilir. Soruda istenen sanata göre insan özelliği verme yönünü özellikle belirt.

3. Kişileştirme (Teşhis)

Kısa tanım: İnsan dışındaki varlık, doğa unsuru, hayvan ya da soyut kavramlara insana özgü davranış, duygu veya özellik verilmesidir.

İpucu: “İnsan bunu yapabilir mi?” sorusunu sor. Cevap evetse ve özne insan değilse kişileştirme olabilir.

Örnek: “Rüzgâr bütün gece pencereme dert anlattı.”

Neden? Rüzgâra “dert anlatma” gibi insana özgü bir davranış verilmiştir.

Örnek: “Yalnız sokaklar beni görünce sustu.”

Neden? Sokaklara “susma” ve birini fark etme özelliği yüklenmiştir.

4. Kinaye (Değınmece)

Kısa tanım: Bir sözün hem gerçek hem mecaz anlama gelebilecek biçimde kullanılması; asıl olarak mecaz anlamın kastedilmesidir. Gerçek anlam tamamen ortadan kalkmaz.

İpucu: İki anlamdan biri gerçek, biri mecazsa ve asıl amaç mecaz anlamı düşündürmekse kinaye güçlü adaydır.

Klasik örnek: “Ayağını yorganına göre uzat.”

Neden? Gerçek anlam mümkün olsa da asıl mesaj, kişinin imkânlarına göre harcama yapmasıdır.

Örnek: “Onun eli çok açıktır.”

Neden? “Elin açık olması” gerçek anlamda düşünülebilir; asıl anlatılmak istenen cömertliktir.

DİKKAT Tevriyede iki anlam da genellikle gerçek anlam düzeyindedir; kinayede ise gerçek + mecaz birlikteliği belirgindir.

5. Tevriye (İki Anlamlılık)

Kısa tanım: Birden fazla gerçek anlamı bulunan bir sözcüğün, yakın anlamı da düşündürecek biçimde kullanılıp uzak anlamının kastedilmesidir.

İpucu: Anahtar genellikle çok anlamlı tek bir sözcüktür. “Bu kelimenin iki ayrı sözlük anlamı var mı?” diye kontrol et.

Klasik örnek: “Beyaz gerdanında bir de ben gerek.”

Neden? “Ben” sözcüğü hem “ben (kişi)” hem de “yüzdeki küçük koyu leke” anlamını düşündürür.

Örnek: “Bu kadar letafet çünkü sende var / Beyaz gerdanında bir de ben gerek.”

Neden? Şair “ben” sözcüğünün iki gerçek anlamını aynı anda harekete geçirir.

6. Telmih (Anımsatma)

Kısa tanım: Herkesçe bilinen bir kişi, olay, hikâye, efsane, dinî anlatı ya da tarihî olaya adını açıkça anlatmadan kısa bir gönderme yapmaktır.

İpucu: Dizeyi anlamak için şiirin dışındaki ortak kültürel bilgiyi hatırlamak gerekiyorsa telmih olabilir.

Örnek: “Bir gemi beklerim Nuh’tan kalma, tufan dinmeden.”

Neden? Nuh Tufanı anlatısına gönderme yapılır.

Örnek: “Ferhat gibi dağları delerim bir sesin uğruna.”

Neden? Ferhat ile Şirin hikâyesindeki dağ delme motifine gönderme yapılır.

7. Mübalağa (Abartma)

Kısa tanım: Bir duygu, durum ya da özelliğin etkisini artırmak için olduğundan çok büyük, çok küçük, çok güçlü ya da imkânsız ölçüde anlatılmasıdır.

İpucu: Gerçek hayatta mümkün mü? Değilse ve amaç etkiyi büyütmekse mübalağa düşün.

Örnek: “Bir ah çeksem karşıki dağlar yıkılır.”

Neden? Bir “ah”ın dağları yıkması gerçeklik sınırlarını aşan bir abartmadır.

Örnek: “Gözyaşlarım deniz oldu, kıyı bulamadım.”

Neden? Gözyaşının denize dönüşmesi duygunun büyüklüğünü abartılı biçimde verir.

8. Tezat (Karşıtlık)

Kısa tanım: Anlamca karşıt kavramların, duyguların veya durumların aynı bağlam içinde yan yana getirilerek anlatımın güçlendirilmesidir.

İpucu: Sadece zıt anlamlı kelime arama; şiirin kurduğu karşıt durum veya duygu ilişkisini bul.

Örnek: “Güleriz ağlanacak hâlimize.”

Neden? “Gülmek” ve “ağlamak” karşıt duygular olarak aynı bağlamda buluşur.

Örnek: “İçim yanar, dışım buz keser.”

Neden? “Yanmak” ve “buz kesmek” karşıt durumları birlikte kurar.

9. Hüsnütalil (Güzel Nedene Bağlama)

Kısa tanım: Gerçek nedeni bilinen bir olayın, şiirsel ve hayalî bir nedene bağlanmasıdır. Şair gerçek sebebi bırakır, daha güzel veya duygusal bir sebep kurar.

İpucu: “Bunun gerçek nedeni bu mu?” diye sor. Cevap hayırsa ve şair güzel/duygusal bir neden kurmuşsa hüsnütalil vardır.

Örnek: “Güller seni görünce utandığı için kızardı.”

Neden? Gülün kırmızılığı gerçek biyolojik nedenle değil, “utanma” gibi hayali bir nedene bağlanır.

Örnek: “Bulutlar ayrılığuma dayanamadığı için ağlıyor.”

Neden? Yağmurun yağması, bulutların üzülp ağlaması biçiminde şiirsel bir nedene bağlanır.

10. İntak (Konuşturma)

Kısa tanım: İnsan dışındaki varlıkların konuşturulmasıdır. Çoğu zaman kişileştirme ile birlikte görülür; çünkü konuşmak insana özgü bir eylemdir.

İpucu: Tırnak içinde söz ya da doğrudan konuşma varsa ve konuşan insan değilse intakı düşün.

Örnek: “Çınar dedi ki: “Yıllardır bu meydana beklerim.””

Neden? Çınar ağacı doğrudan konuşturulmuştur.

Örnek: “Dere seslendi: “Yol verin, denize gidiyorum!””

Neden? Dere konuşan bir varlık hâline getirilmiştir.

DİKKAT Her intakta kişileştirme vardır; fakat her kişileştirmede intak yoktur.

2. Hızlı Karşılaştırma Tablosu

Sanat	Ana fikir	Kendine sor
Teşbih	İki varlık arasında benzerlik	Neye, ne benzetilmiş?
İstiare	Benzetmenin bir unsuru gizli	Benzerlik var ama taraflardan biri yok mu?
Kişileştirme	İnsan özelliği verme	İnsan dışı varlık insan gibi mi?
Kinaye	Gerçek + mecaz anlam	Asıl kastedilen mecaz mı?
Tevriye	İki gerçek anlam	Tek sözcük iki sözlük anlamı mı çağırıyor?
Telmih	Bilinen olaya/kişiyi gönderme	Dışarıdan kültürel bilgi gerekiyor mu?
Mübalâğa	Abartma	Gerçeklik sınırı aşılmış mı?
Tezat	Karşıtlık	Karşıt duygu/durum yan yana mı?
Hüsnütalil	Hayali güzel neden	Gerçek neden yerine şiirsel neden mi var?
İntak	İnsan dışını konuşturma	Konuşan insan değil mi?

3. Uygulama - Mini Deneme

YÖNERGE Sorularda önce anlam ilişkisini bul. Sonra sanatın adını yaz. Bazı dizelerde birden fazla sanat bulunabilir; sorunun istediği baskın sanata odaklan.

1. “Gece, siyah bir örtü gibi şehrin üstüne indi.”

Bu dizede baskın söz sanatı hangisidir?

Cevap: _____

2. “Yorgun sokak lambası sabaha kadar göz kırptı.”

Bu dizede hangi söz sanatı vardır?

Cevap: _____

3. “Bir of çeksem dağlar devrilir.”

Bu dizedeki sanatın adını yazınız.

Cevap: _____

4. “Ferhat’ın külüngü gibi vurur içimde özlem.”

Bu dizede telmih yapılan kültürel unsur nedir?

Cevap: _____

5. “Elinde hiçbir şey kalmadı ama eli hâlâ açıktı.”

Altı çizili kabul edilen “eli açık” ifadesi hangi sanata örnek olabilir? Neden?

Cevap: _____

6. “Güller seni görünce utançtan kızardı.”

Bu dizede hüsnütalili oluşturan hayalî neden nedir?

Cevap: _____

7. “İçimde kış, yüzümde yaz vardı.”

Bu dizede hangi söz sanatı baskındır?

Cevap: _____

8. “Çınar eğildi ve ‘Hoş geldin yolcu.’ dedi.”

Bu dizede birlikte görülen iki sanatı yazınız.

Cevap: _____

9. “Aslanlar sınıfa girdi.” cümlesinde “aslanlar” sözcüğü cesur öğrenciler için kullanılmıştır.

Bu kullanım hangi tür istiareidir?

Cevap: _____

10. “Beyaz gerdanında bir de ben gerek.”

“Ben” sözcüğü üzerinden kurulan söz sanatının adını yazınız.

Cevap: _____

Çoktan Seçmeli

11. “Bulutlar bugün şehrin hâline ağlıyor.” dizesinde aşağıdakilerden hangisi en belirgindir?

- A) Tevriye
- B) Kişileştirme
- C) Kinaye
- D) Tezat

12. Aşağıdaki dizelerin hangisinde telmih vardır?

- A) Saçların gece gibi koyu
- B) Kalbim kuş olup uçtu
- C) Yusuf sabrıyla bekledim seni
- D) Deniz sabaha kadar sustu

13. Aşağıdakilerden hangisi tevriye için en uygun açıklamadır?

- A) Gerçek neden yerine hayalî neden bulmak
- B) Bir sözcüğün iki gerçek anlamını düşündürmek
- C) İnsan dışı varlığı konuşturmak
- D) Karşıt kavramları yan yana getirmek

14. “Seni beklerken bir ömür geçti.” dizesinde baskın sanat hangisidir?

- A) Mübalağa
- B) Telmih
- C) Kinaye
- D) İntak

15. Aşağıdakilerden hangisinde hem kişileştirme hem intak vardır?

- A) Rüzgâr saçlarımı savurdu.
- B) Güneş bir altın tabaktı.
- C) Deniz, “Dön artık!” diye seslendi.
- D) Gecenin koynunda uyudum.

Kısa Yorum Sorusu

16. Aşağıdaki iki dizeyi okuyunuz:

“Güneş bugün yüzüme küstü,
Gölgeler peşim sıra konuştu.”

Bu dizelerdeki söz sanatlarını belirleyiniz ve şairin anlatıma kattığı etkiyi 2-3 cümleyle açıklayınız.

4. Kontrol Anahtarı

- 1) Teşbih. Gece, siyah örtüye benzetilmiştir.
- 2) Kişileştirme. Sokak lambasına “göz kırpma” özelliği verilmiştir.
- 3) Mübalağa.
- 4) Ferhat ile Şirin anlatısındaki Ferhat’ın dağ delmesi motifi.
- 5) Kinaye. “Eli açık” ifadesinde gerçek anlam mümkün olsa da asıl anlam cömertliktir.
- 6) Güllerin, kişiyi görünce utanıp kızardığı hayalî nedeni.
- 7) Tezat (kış-yaz karşıtlığı).
- 8) Kişileştirme + intak.
- 9) Açık istiare.
- 10) Tevriye.
- 11) B 12) C 13) B 14) A 15) C
- 16) Kişileştirme belirgindir; “güneşin küsmesi” ve “gölgelerin konuşması” insan özelliklerini doğa unsurlarına taşır. “Konuştu” ifadesi intak yönü de oluşturur. Bu kullanım yalnızlık/gerilim duygusunu güçlendirir.

SON KONTROL Bir sanatın adını ezberlemek yetmez. Cevabında mümkünse “hangi sözcük/ilişki bu sanatı kuruyor?” sorusunu da açıklamaya çalış.